



Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

ЦАРЕВИ КУЛИ



Зоран Рујак

Оваа пубилкација е издадена
со финансиска помош на
Владата на Република Македонија

Издавач
Министерство за култура на Република
Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот
проф. д-р Виктор Лилчиќ – Адамс

Уредник
Кате Антевска

Автор
Зоран Рујак

Лектура
Александар Јорданоски

Фотографии
Веселин Ристов
Ѓорѓи Кончалиев
Борче Атанасов
Зоран Рујак

Графички дизајн
ПРИНТ ПРОЕКТ

Печати
ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Тираж
500



© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

940:72(497.742)"653"

RUJAK, Zoran
Carevi kuli (Tsar's towers) / Zoran Rujak ; [translation from
Macedonian Dance Ristovska Kostadinova ; photos Veselin Ristov ... и
др.]. - Скопје : Cultural Heritage Protection Office, 2015. - 25
стр. : илустр. ; 25 см

Библиографија: стр. [32]

ISBN 978-608-4549-16-1

а) Културно историски споменици - Струмица - Среден век б) Цареви
кули
COBISS.MK-ID 99471370



*Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија*

ЦАРЕВИ КУЛИ

Зоран Рујак

Скопје 2016



МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ПРИРОДНО НАСЛЕДСТВО

Во текот на изминатите 4.5 милиони години од создавањето на Земјината топка, предокот на денешниот човек, „умниот човек - Homo sapiens“, појавувајќи се пред околу 150.000 години на африканскиот континент, бргу се населил низ териториите на Блискиот Исток, Азија и Европа.

Неговата културна еволуција ја следиме и во Република Македонија. Движејќи се низ предиториските епохи на *каменот, бронзата и железото*, потоа низ историските епохи на *антиката и средниот век*, запознавајќи и користејќи ги природните ресурси, човечкиот род на почвата на Република Македонија, ги создал цивилизациите: величествените кралства Агријанија, Пајонија, Пелагонија, Линкестиди, Македонија, кнежевствата Девриоп, Десаретија и Пенестија; Потоа, моќниот цивилизациски печат на Римското Царство, Византија и средновековните држави.

Сето ова огромно културно и природно наследство на Република Македонија беше предмет на капиталниот Проект на Владата на Република Македонија *Публикации за најзначајните вредности од областа на културното и природното наследство*, што го реализираше Управата за заштита на културното наследство. Создадени се 130 монографии за археолошкото наследство, сакралното наследство, за ризниците на црквите и манастирите во Македонија и за природното наследство.

Како што и самото име кажува, Македонија, високата, горска земја во срцето на Балканскиот Полуостров, избраздена со длабоките долини на Вардар со притоците, Дрим, со синозелените езерски води на Охрид, Преспа и Дојран, со гордо исправените цинови Кожув, Шар Планина, Кораб и Јабланица, Селчка Планина и другите планински венци, денес ви открива сто и триесет факели на сопственото, но и светското културно и природно наследство, во аманет да ги зачуваме, мудро да го користиме и предадеме на идните поколенија на македонскиот пат кон вечноста.

проф. д-р Виктор Лилчиќ Адамс

ЦАРЕВИ КУЛИ

„Следното утро по цел ден одење стигнавме во едно гратче, над облаците што се вели, Струмица, така некако наречено од месното население, сместено над една откината и ѓаволски висока планина, така што тие што седеа на тврдината, гледани од долината, прилегаа на птици...”

Со овие зборови во почетокот на XIV век византискиот писател Никифор Григора во писмото на својот пријател Андроник Зарида ја опишува тврдината над градот Струмица, денес позната како Цареви Кули. Овој писател, патувајќи на дипломатска мисија накратко ја посетил Струмица пролетта 1324 год. Нејзината импресивна положба не го оставила рамнодушен дури ни овој византиски писател, кој во своите дипломатски мисии ги обиколил повеќето градови во Византија.

Остатоците од оваа тврдина и ден денешен се издигаат на доминантна положба јужно од градот Струмица и претставуваат нем сведок на епохите кои ги одбележиле историските случувања на овие простори. Судбината на Цареви Кули е тесно поврзана со судбината на градот Струмица. Благодарейќи на археолошките истражувања на Цареви Кули, повторно добивме прилика уште еднаш да ги прочитаμε страниците на историјата на Струмица и Струмичко.



Зора над Струмица, Струмичко поле, планините Огражден, Пирин и Беласица

Цареви Кули се издигаат на јужната страна над градот Струмица, на просечна надморска височина од околу 450 м. Тврдината има издолжена овална основа и се протега 210 м во насока исток-запад и околу 80 м во насока север-југ. Од северозападната и југоисточната страна на ридот се спуштаат стрмни долови сè до подножјето на поројните рекички Коритнице и Св. илијски порој. Од овие две страни ридот е речиси целосно непристапен. На јужната страна, со мал преслап, се надоврзува со т.н. Јужен Рид, кој понатаму продолжува во ридест предел и се спојува со месноста Чам Чифлик. Од источната страна се наоѓа лепезесто расположена падина која е нешто попристапна и која го поврзува платото на Цареви Кули со подножјето на кое е расположен градот Струмица. На источната падина се наоѓа уште една тераса на која се протега вториот бедем и објекти кои сè уште не се истражувани. Покрај самата тврдина локалитетот органски го чинат и некрополата Јужен рид, праисториската населба на југоисточната падина и бедемите на источната страна.



Остатоци од средновековната тврдина Цареви Кули

Поставен на доминантна положба, над плодното Струмичко Поле, ридот над Струмица уште оддавна бил забележан од популациите кои го населувале оваа подрачје како место каде, покрај тоа што нуди засолниште во нестабилните времиња, може да ги обезбеди основните услови за живот и развој на една во основа мала но компактна заедница. Од таа причина речиси и да не постои историска епоха кога ридот не бил населуван.

Најстарите слоеви на локалитетот Цареви Кули досегаат до првата половина на V милениум пр. н.е, односно халколитот - бакарното време. Тогаш изникнала првата населба расположена терасесто на југоисточната падина на ридот, односно на стратешки одбран непристапен терен. По распаѓањето на неолитските култури кон крајот на VI и почетокот на V милениум пр. н.е доаѓа до социјални и културни промени кои се должат на големата преселба на степско-индоевропските народи. За разлика од непоматеното и стабилно неолитско време во текот на овој период

се случуваат големи промени придружени со војни и насилства, па затоа новите популации одбираат стратешки непристапни позиции од кои се нуди добра прегледност кон околината за градење на своите населби.

Покрај југоисточната падина со истражувањата се констатираа остатоци на живеалишта на северозападната и западната страна, како и на месноста Јужен Рид. Како што веќе рековме, халколитската населба била расположена на венците околу платото и на југоисточната падина додека на самото плато најверојатно се наоѓала стоката оградена во трла. На падините биле нивелирани тераси на кои потоа биле градени живеалишта во кои најверојатно живееле помали заедници - кланови. Судејќи по наодите се работи за заедници кои се занимавале со одгледување на стока (говеда, овци, кози, а во помала мера и свињи). Судејќи по остатоците на еленските рогови, не малку значаен е и ловот, но тој сигурно нема примарна улога во економијата на популацијата. Покрај со сточарството, популациите на Цареви Кули од времето на халколитот се занимавале и со земјоделие.



Југоисточна падина во време на истражувањето на праисториската населба

Со истражувањата добивме значајни податоци за организацијата на објектите, нивната структура и поставеност. За жал, поради ерозијата која силно ги девстирала културните слоеви на населбата резултатите не беа целосни. Се чини дека населбата страдала во некои од турбулентните времиња кон средината на V милениум. Од тоа време се истражувани неколку објекти градени најверојатно со делумно вкопување во терасата. Надземните делови на сидовите најверојатно имале лесна конструкција изведена со гранки и плитар и покрив изведен од гранки и слама. Се чини дека покривот бил дополнително оптоварен со помали аморфни камења кои ја стабилизирале покривната конструкција.

Најголемата концентрација од објекти има на југоисточната тераса која природно е заштитена од северните ветрови и е на присој преку денот. Судејќи по концентрацијата на наодите, речиси сигурно е дека просторот во живеалиштата бил поделен на различни специјализирани простории. На тоа посочуваат и остатоците од парапетни ситчиња изведени од плитар кои најверојатно физички ги одделувале просториите. И во двата објекти истражувани во текот на 2008 и 2011 год., веднаш покрај печките, беше констатирано култно катче. Во непосредна близина на печките беа пронајдени неколку антропоморфни фигуринки, алатки и накит, како и мелници за жито. Овој простор, покрај улогата во затоплувањето и во приготвувањето храна, најверојатно бил поврзан и со одредени магиски и култни активности. Подната супструкција била изведена од набиена земја, а врз неа најверојатно биле поставени плетени простишки од рогозина. Во и околу живеалиштата беа пронајдени и повеќе јами кои најверојатно служеле за складирање на храната. На одредени позиции се наоѓаше местото каде се приготвувала храната, судејќи по поголемото количество на мелници (овални камења со рецепиент за мелење). За жал, димензиите на објектите не можеа докрај да бидат согледани поради силната ерозија и степен на рушење. Судејќи по аналогиите од соседните локалитети и просторот на југоисточната падина, претпоставуваме дека објектите биле со големина од 8-10 x 4 м.



Остатоци од две печки на објектот од времето на халколитот

Движниот репертоар, исто така, е броен и разновиден и тој јасно зборува во прилог на полесно определување на халколитската култура. Овде, пред сè, треба да се споменат садовите со фина фактура, кои речиси без исклучок се покриени со графитна декорација, а во еден случај и со бел графит. Од формите најзастапени се амфороидните садови често канелирани на стомакот, со неколку испакнати брадевичасти апликации поставени обично во концентрични кругови. Графитот е обично линеарно поставен, но не е мал е бројот на садови покриени и со курвilineарни мотиви. Инаку, кај амфороидните садови тој најчесто е поставен на вратот и

стомакот, додека кај паниците и другите пошироки садови, понекогаш, покрај надворешноста, покриена е и внатрешноста на сатовите. Овде ќе ги споменеме и сатовите укарасени со врежување во т.н. *градешница стил*, потоа садови декорирани со канелирање итн. Се работи, главно, за поголеми садови со средна фактура. Покрај фината се појавува и садова керамика со нешто погруба фактура користена во секојдневието, но нивниот број е значително помал во однос на сатовите со фина и средна фактура. Од формите најмногу се застапени паници, амфороидни садови, поголеми садови со и без држалки, чинии, помали садови познати како соларници итн.



Наоди од халколитскиот хоризонт на локалитетот Цареви Кули

Како најинтересни овде ќе ги споменеме наодите на антропоморфни фигуринки кои се појавија во различни варијанти и речиси сите со женски полови карактеристики. Единствено во неколку случаи, каде што се работи за глава која се насадувала во тело, најверојатно се работи за зооморфни фигуринки. Повеќето се откриени, а некои од нив повторно се изложувани на високи температури. Изработени се од печена земја со различна фактура, степен на печење и колорит. Фигуринките се со различни димензии, но ниту една не е поголема од 10-ина см. Некои од нив се со врежани орнаменти изведени со линеарни, цик-цак, криви, скалести и кружни линии (понекогаш исполнети со бела инкрустација), а ги има и со перфорирани дупчиња, најчесто во пределот на главата и рацете. Некои од фигуринките се со стеатопигија, испакнати колкови и пубичен дел, додека градите и рацете не се посебно разработени (освен во еден случај каде рацете се врежани на телото). Судејќи по нивната распространетост, улогата на овие фигуринки во култовите и магиските обреди поврзани со фертилитетот не била незначителна во рамките на населбата.



Антропоморфни фигурици од халколитските објекти

Покрај фигуринките, во рамките на халколитската населба беше пронајден и приврзок изведен од камен со прстенеста форма и две дупчиња за впротнување на врвца, како и фрагмент од приврзок изведен од зеленкасто-црн малахит. Судејќи по минуцуозната обработка на приврзците, можеме да заклучиме дека халколитската заедница на Цареви Кули имала развиени занаетчиски техники, како и развиени трговски врски зашто амулетот изведен од малахит речиси сигурно дошол со трговска размена.

Од другите особености на халколитската култура на локалитетот Цареви Кули ќе ги споменеме предметите употребувани во секојдневието, како мазнетите алатки кои претежно претставуваат секирки и длета, а во еден случај беше пронајдена и перфорирана секирка-чекан типична за овој период. Исто така, се појавија и голем број силексни ножиња и стругалки кои најверојатно биле вметнувани во дрво, коска и рог и служеле како ножеви, српови или, пак, имале одредена улога во штавењето на кожата. Интересно е да се спомене дека меѓу нив се појавија и ножиња изработени од вулканско стакло, најверојатно дојдени на овие простори со трговска размена. Предметите од коска и рог, исто така, се застапени во различни варијанти, пред сè, шила, игли и држалки во кои се вметнувани мазнети секирки. Најчесто се работи за рогови на говеда и елен. Дека жителите на халколитската населба на локалитетот Цареви Кули имале развиено производство на облека и ткаенини, сведочат бројните прешлени за вретено со биконична, топчеста и овална форма пронаоѓани на речиси сите позиции низ населбата. Интересно е дека еден мал број од нив се украсени со врежана линеарна декорација.

Во слоевите на халколитската населба се појави бакарно шило со должина од 10-ина см кое најверојатно било вметнато во држалка од коска, рог или дрво. Ова е засега една од најстарите метални алатки пронајдени во Р. Македонија. Слични наоди досега се пронаоѓани на локалитетите долж течението на реката Струма, но ова е прв ваков наод пронајден во нашата земја и сведочи за веќе развиените метлушки процеси и на ова подрачје.

Иако постојат одредени локални особености, халколитската култура на локалитетот Цареви Кули по своите севкупни карактеристики може да се приклучи кон комплексот на раниот халколит кој во тоа време цутел во долината на реката Струма, а е познат како комплекс Градешница-Слатино-Дикили Таш II. Иако не се вршени посебни физичко-хемиски анализи, судејќи по аналогните морфолошки и севкупни карактеристики, халколитската култура на Цареви Кули може да се определи во рамките на првата половина на V милениум пр.н.е.

Со натамошните истражувања на слоевите на југоисточната падина се востанови дека епохите на раната бронзена епоха, освен можеби во нејзините финални фази, не оставиле посебни траги и дека речиси за едно и пол илјадалетие немаме никакви сознанија. Активностите повторно започнуваат во времето на средната бронзена епоха, кога над населбата од раниот халколит се подига нова населба расположена на речиси истите тераси со идентичен начин на протегање на живеалиштата.



Бронзенodobски садови од југоисточната падина на локалитетот Цареви Кули

Со истражувањата добивме непроценливи податоци за структурата, содржините и процесите на населувањето, како и за натамошните морфолошки карактеристики на движниот инвентар кои потесно ја определуваат културата. За жал, резултатите и овде беа нецелосни поради изразената ерозија која видно ги има нарушено населбинските хоризонти. Истражувањата во текот на 2011 год. покажаа дека на оваа позиција имаме најмалку две фази во населувањето во времето на бронзената епоха. Првата, постара фаза, е од преодниот период, односно самиот почетокот, додека дугата, помлада фаза, е од средината на средната бронзена епоха. Тоа што го разликува овој хоризонт во однос на халколитскиот е и тоа што овде не пронајдовме траги од насилство, односно, се чини дека бронзенodobската популација во еден момент ја напушти-

ла населбата. За разлика од халколитските, овојпат објектите се со поголеми димензии - околу 10 м во должина и 4 м во широчина. Објектите најверојатно биле поравоаголни, ориентирани во насока исток-запад. Се чини дека најмалку еден од објектите имал апсидален завршеток на источната страна. Објектите биле градени со лесна конструкција, односно со колци набиени в земја и потоа исплетени со плитар, слама, итн. Покривната конструкција, исто така, била изведена со дрвена конструкција и најверојатно покриена со слама. И овде, судејќи по големата концентрација мали аморфни камења измешани со фрагментирана садова керамика веднаш врз подната супструкција, важи правилото за покривање на покриваната конструкција со цел да се обезбеди стабилност на конструкцијата при налети од ветар, дожд, снег итн.



Остатоци на објект од времето на средната бронзена епоха

Движниот материјал, исто така, е броен и разновиден. Особено треба да се споменат фрагментите од садови кои се појавија во различни варијанти (пехари, паници со лентести држалки кои го надвишуваат венецот на садот, големи садови, итн.). Некои форми значајно го збогатија фондусот на садови од тој период. И овде можеме да ја поделиме керамиката на фина, средна и груба. Фината е со добро мазнети сидови и речиси метален сјај на површината. Повеќето садови се со кафеава до окер боја, а помал број се со темна боја на површината. Декорацијата на сатовите е ретка, освен во еден случај, а обично се состои од врежани триаголници или кружни вдлабнатини изведени на телото на садот или држалките. Како што веќе рековме, повеќето садови се со лентести држалки со најразлични форми. Се појавуваат садови со „S“ профилација и рожести држалки, потоа садови со хоризонтално поставени лентести држалки или, пак, садови со композитни држалки, односно со рожести и хоризонтални држалки.



Садови и фрагменти од садови
од средната бронзена епоха



Тоа што секако ја издвојува оваа култура е појавата на т.н. држалки во вид на јадец (*wish bone handles*). Овие држалки заедно со садот „барокно“ декориран со врежани спирали во правоаголници, низа на вржани цик-цак линии и шрафирани ромбови организирани во полиња, несомнено ја определија хронолошката и културна припадност на бронзенodobската култура во т.н. *миниска култура*. Оваа култура во текот на средната бронзена епоха културно го обединува просторот од Мала Азија на исток (истражувањата во Троја го потврдија застапеноста на оваа култура и на овој локалитет) до Тесалија на запад. Како што се чини, локалитетот Цареви Кули засега претставува нејзина најсеверна манифестација. Оваа култура егзистирала некаде од XX до крајот на XVI век пр. н.е. Ако кон ова ја придодадеме првата фаза на населување во текот на преодот меѓу раната и средната бронзена епоха, тогаш можеме слободно да заклучиме дека хоризонтот од средната бронзена епоха оставил значајни белези на Цареви Кули.



Поглед на јужната страна на Цареви Кули

Следува период од околу едно илјадалетие без материјални остатоци. Кон крајот на V и почетокот на IV век пр. н.е Цареви Кули наеднаш добиваат нов импулс во населувањето.

Со истражувачката кампања во 2008, а особено во 2009 год. се открија пет поголеми јами со кружна основа во кои се наоѓаше исклучителен материјал од македонскиот класичен период, односно V и IV век пр. н.е. Се работи за јами вкопани во лискунеста карпа на врвот од ридот и поставени во насока исток-запад. Првата јама беше пронајдена во близина на секторот на средновековната црква и комплексот на цистерна, бунар и гранариум, во текот на истражувачката кампања 2008 год. Во неа првпат се појави материјал карактеристичен за IV век пр. н.е. Се работи, главно, за грнчарија од локално потекло, но, исто така, се појави и црно фирнајзирана керамика и некои форми на садови кои претежно се врзуваат со атичките работилници. Во оваа јама, покрај грнчаријата, се појавија и неколку остатоци од железни копја (за жал, во многу кородирана состојба).

Истражувајќи на централното плато во текот на 2009 год., се појавија уште четири јами, од кои две со поголеми димензии и длабочини (јама 4 и 5). Како илустрација, јамата 5 е со длабочина од 4 м, широчина на устието од 3.9 x 4.7 м и дното од 5.4 x 5.4 м. Во нив се појави огромно количество керамика со форми кои укажуваат на локалните работилници, но и на увезени садови, претежно од атичко потекло. За разлика од јамата истражувана 2008 год., овојпат, покрај грнчаријата, во јамите се појавија уште и монети, оружје, предмети употребувани во секојдневието и накит.

Едни од најрепрезентативните керамички наоди се секако фрагментите на увезени сликани садови со прикази на палмети, жанровски сцени итн. Судејќи по фрагментите, се работи најверојатно за остатоци од скифоси. Исто така, беа застапени и црно фирнајзирани садови (кантароси, киликси, ехинус панички и др.). Другите наоди на грнчарија, покрај фрагментите од груби питоси, се составени претежно од локална сива керамика, а од формите најзастапени се хидрии, мешести лекити, скифоси, кантароси, аскоси, ехинус панички, амфори итн.

Од другите поважни наоди посебно ќе го издвоиме накитот составен претежно од бронзени примероци на лачни фибули од малоазиски тип, бронзени приврзоци во вид на птица, бронзени белегзии, мониста од стаклена паста итн.

Оружјето е застапено со фрагменти од железни копја, бадемести оловни проектили и бронзени врвови на стрелки.

Монетите се во мошне лоша состојба и претставата тешко може да се распознае. Кај некои од нив можеше да се распознае главата на Аполон на левата страна од аверсот, а кај други коњ на десната страна од реверсот, што укажува на емисии на монети (обол) кои му припаѓале на Филип II.

Од предметите употребувани во секојдневниот живот, покрај големото присуство овални и пирамидални тегови и други наоди, се појави и една керамичка коцка (зар) за општествени игри. Интересно е дека на локалитетот Цареви Кули наодите од V и IV век пр. н.е се пронајдени исклучиво во овој контекст, односно во јами со кружна основа кои надолу се шират. Сите јами без исклучок се вкопани во карпа. Останува прашањето за контекстот на јамите и засега единственото објаснување е дека тие, всушност, претставуваат култни јами поврзани со култови, ритуали и обреди кои локалното население ги практикувало на врвот на ридот.



Јама 5 од IV век пр.н.е. за време на истражувањето

Со истражувањата на некрополата во секторот Јужен рид во текот на 2010 год. беа пронајдени нарушени остатоци од барем едно погребување од IV век пр. н.е. Беа пронајдени неколку стрелки, една алка и златна фолија-пекторал за покривање на делови од телото при погребалниот ритуал. Сите наоди беа расфрлени на едно ограничено подрачје, кое најверојатно било девастирано со подоцнежните активности на погребување во текот на македонско-хеленистичкиот период и доцната антика.



Предмети од македонско-хеленистичкиот период на локалитетот Цареви Кули

Во време на македонско-хеленистичкиот период активностите на локалитетот Цареви Кули наеднаш добиваат во својот интензитет. Во тој период најверојатно веќе имаме некаков организиран живот на платото, иако сè уште не е јасен контекстот на населувањето. Во секој случај, од тој период пронајдовме доста остатоци, како на платото на Цареви Кули така и на некрополата во секторот Јужен рид. Насакаде низ локалитетот пронаоѓавме монети, почнувајќи од последните македонски кралеви Филип V и Персеј, како и псевдоавтономните ковања на македонските градови, Тесалоника, Амфипол и Пела. На југоисточниот раб од платото беа пронајдени фрагментирани питоси, како и остатоци од објекти градени од делкан камен поврзан со кал. На северозападниот бедем се појавија неколку јами во кои беше пронајден исклучителен материјал од македонско-хеленистичката епоха. Во првата јама беше пронајдена теракотна фигуринка на Хермес придружена со монета на Филип V и фрагментирана ламба покриена со црн фирнис. Во другата јама беа пронајдени остатоци од три теракотни фигуринки на Кибела, од кои едната со зачувани траги на боење. Оваа практика најверојатно треба да биде поврзана со култовите и религиски верувања во рамките на населбата.

Со истражувањата на некрополата се покажа дека таа била употребувана и во текот на македонско-хеленистичкиот период. Овде беа пронајдени повеќе гробови во кои беше застапен биритуален начин на погребување, односно со кремација и инхумација. Овие гробови дадоа непроценлив материјал за натамошен увид во социјалната структура на населението од III-II век пр. н.е. На оваа позиција беа пронајдени разновидни монети, садови и накит кои укажуваат на веќе развиена социјална стратиграфија во градот. Како што веќе рековме, овде беа пронајдени садови типични за оваа епоха, како, на пример, мегарски пехари со еротски мотиви, потоа мегарски пехари од т.н. *хомерски тип*, со различни претстави на жанровски сцени, флорални мотиви итн. Беа пронаоѓани и паници, плитки чинии-ихтии, поголеми садови со и без држалки, мали садови за чување етерични масла - унгвентариуми, керамички ламби, некои од нив покриени со црн фирнајз и богато декорирани со маслинови гранчиња. Но како

најинтересни ќе ги издвоиме наодите на златен накит пронајден во две погребувања (едното со кремација, а другото со инхумација). Се работи за два пара обетки и еден прстен. Едниот пар обетки е изведен со протоми во вид на лавја глава, а другиот пар е изведен со негроидни глави. Прстенот е со претстава на глава на жена (или Дионис?). За жал, погребувањата од македонско-хеленистичкиот период претрпеле девастирање со подоцнежните погребувања во текот на доцната антика и средниот век.



Златен накит од македонско-хеленистичкиот период во секторот Јужен рид - Цареви Кули

Она што е интересно да се спомене е дека наодите од овој период укажуваат на постоење развиена градска населба, која најверојатно се наоѓала под темелите на денешна Струмица. На тоа укажуваат и наодите на локалитетот Орта џамија, каде што беше пронајден широк хоризонт од македонско-хеленистичката епоха. Иако сè уште немаме наоди со натпис кои недвосмислено ќе го потврдат тоа, претпоставките се дека материјалните наоди од македонско-хеленистичката епоха може да бидат поврзани со античкиот Астрадаон. Впрочем, и лингвистичките докази одат во прилог на таа теза. Се надеваме дека идните истражувања ќе дадат одговор за името на македонско-хеленистичкиот град под денешна Струмица.

Со истражувањата се покажа дека по освојувањето на Македонија од страна на Римјаните во текот на 148 год. пр. н.е животот на Цареви Кули продолжува но со нешто понамален интензитет. Единствено во првите години по освојувањето активноста е несмалена, а подоцна значајно опаѓа. Тоа најверојатно се должи на наездата од келтските племиња Скордисци од север кои подолго време, кон крајот на II век пр. н.е., ги пустошиле овие краишта. И понатаму наоѓавме остатоци на материјална култура од т.н. доцен хеленизам, пред сè, керамика, но и монети (римски републикански денари, некои псевдоавтономни ковања, итн.). Активностите продолжуваат и на некрополата Јужен рид, каде најмалку едно погребување е од тој период - документирано со пронаоѓање на римски републикански денар - серат од I век пр. н.е.

Истиот интензитет продолжува и во текот на I век во времето на Римската Империја. Овде беа пронаоѓани монети од I век, претежно од типот $\Sigma\epsilon\beta\alpha\varsigma\tau\omicron\varsigma\ \text{ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ}$ - времето на императорите Тибериј, Клавдиј, Нерон, Веспасијан, итн. Се чини дека од тоа време се и остатоците на керамика, пред сè, *terra sigillata* од источно потекло, некои форми од керамика типични за раноцарскиот период, ламби итн.

Во II-III век сè уште имаме одредена активност, но таа и понатаму е со мал интензитет. Од наодите и понатаму доминираат псевдоавтономните монети од македонското „коине“ на Хадријан, Антонин Пиј, Марк Аврелиј, Александар Север итн. Во овој период постепено се интензивираат и наодите на печатена керамика. Ова е посебно видно во втората половина на III век, кога активноста на Цареви Кули наеднаш оживува. Ова се должи на нестабилното време исполнето со граѓански војни и првите упади на варварските народи.

Имено, кон крајот на III век овие краишта се опустошени од Готско-херулската наезда. Тие се посебно погодени во 268 год., а веќе во 269 год. Готите се поразени од страна на Клавдиј II Готски (268-270) во Битката кај Ниш (Naissus) во која настрадале дури 320.000 варвари.

Поради тоа, во почетокот на доцноримското време се регистрирани големи фортификациски зафати на Балканот, и тоа подеднакво на лимесот и во внатрешноста: во должина на позначајните патишта и околу поголемите градови. Кон утврдувањата на Диоклецијан (285-305) се додаваат и оние на Константин I (307-337).

Веќе кон крајот на III или почетокот на IV век градот Струмица (Тивериопол) заедно со тврдината Цареви Кули е добро утврден град, веројатно благодарение на активностите преземени од страна на Диоклецијан или Константин.

За тоа, впрочем, сведочи и пишувањето на Теофилакт Охридски, кој, пишувајќи за светите Петнаесет тивериополски свештеномаченици, соопштува дека градот бил добро утврден сè до разурнувањето од страна на Аварите (Обри). Тој, исто така, опишувајќи го крајот на градот под наездата на Аварите споменува дека во неговите сидини биле сместени убави згради и раскошни Божји храмови кои биле разрушени.



Панорамска снимка на средновековните кули

Во тоа време тврдината на ридот веќе постоела со силни одбранбени кули и бедеми. Сидовите на бедемот се градени во техниката емплектон, односно со внатрешно и надворешно лице обработено од делкан камен, а внатрешноста од кршени камења фрлани без некој ред во малтерната маса. Овој бедем е со дебелина од околу 1.60-1.80 м и е зачуван фрагментарно на повеќе позиции на краевите од платото. Еден мал дел во должина од околу 20-ина метри, кој со своето обликување јасно се разликува од средновековниот бедем, е зачуван на северната страна. Најдобро се следи неговото протегање на јужната страна каде се протега во должина од околу 50-ина метри. Овде, во основата, се зачувани и најмалку две доцноантички кули. Но и покрај фрагментираната зачуваност, беше возможно да се согледа насоката на доцноантичката тврдина, нејзиното протегање и некогашниот конструктивен склоп.



Доцноантички наоди од локалитетот Цареви Кули

Последните археолошки истражувања дадоа јасни археолошки податоци за крајот на доцно-античката тврдина. Судејќи според Житието на Теофилакт, таа веројатно егзистирала сè до времето на аварско-словенската преселба. Одредени наоди, како што е византиската тока и неколкуте монети од времето на Маврикиј одат во прилог на оваа теза.

Западно од акрополот се наоѓа некрополата која најверојатно била во функција на доцноантичката тврдина, почнувајќи од втората половина на IV, па сè до крајот на VI век. Таа ни даде значајни податоци кои се однесуваат на животот на населението, како од самата тврдина така и од градското население на тогашен Естреон (Тивериопол). Истражувањата покажаа дека социјалната диференцијација е видно изразена и дека постојат одредени социјални разлики меѓу населението. Ова особено беше нагласено по прилозите кои ги содржеа погребувањата, како и конструкциите на погребувањата. Во текот на втората половина на IV век погребувањата се со богати прилози, додека нивниот број значајно опаѓа во втората половина на IV век. Повеќето погребувања од V и VI век се крајно сиромашни и ретко содржат прилози. Со истражувањата се покажа дека некои жители можеле да си дозволат и полуксусзни прилози од златен и сребрен накит, стаклени сатчиња, бронзени и увезени светилки со релјефна претстава, од кои посебно се издвојуваат оние со претстава на Ахил со Пентесилеа и Атина.



Ламби со релјефни претстави на Ахил со Пентесилеја и Атина (III-IV век) и крст приврзок од (IV- VI век)

Во погребувањата беа пронаоѓани и светилки со сцени на гладијатори, овнови, делфини, итн. Речиси сите погребувања содржат т.н. Харонов обол, понекогаш проследен со повеќе десетици монети. Интересен е и податокот за пронаоѓање медицински инструменти кои зборуваат дека во тоа време на Цареви Кули делувал и лекар.

Кон крајот на IV век, по пропаста на римската војска кај Адријанопол (Едрене) во 378 год., готските одреди крстосуваат непречено низ внатрешноста на Балканот. Нивното присуство на локалитетот Цареви Кули е документирано со повеќе наоди, меѓу кои, и разновиден накит, монети и токи специфични токму за Готите.

Овде беа пронајдени докази кои ја надополнуваат сликата на градот во однос на постоењето на христијанска заедница. Со истражувањата се покажа дека на некрополата се погребени христијани најверојатно уште во IV век. Пронаоѓањето на мал крст-реликвијар во некрополата јасно зборува во прилог на раната христијанизација на овие простори, што уште еднаш го потврдува житието на светите Петнаесет тивериополски свештеномаченици составено од Теофилакт Охридски во XI-XII век.



Наоди на керамика и стакло од доцноантичкиот период од секторот Јужен рид - Цареви Кули

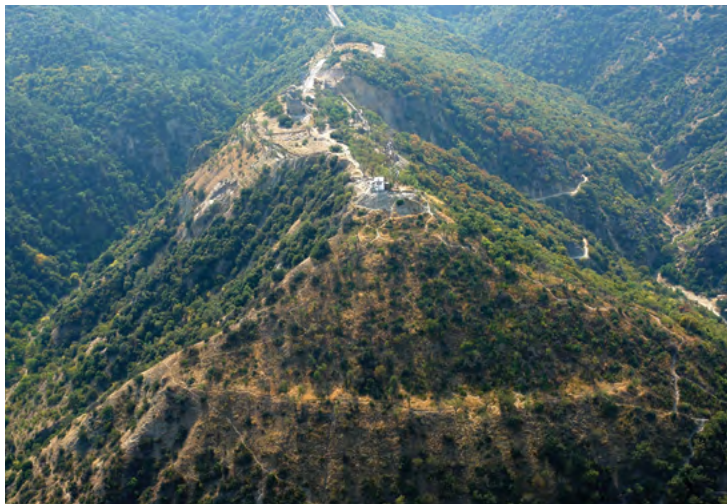
По надоаѓањето на Словените во VI век, струмичката област била населена од словенските племиња Струмјани или Стримонци, и тоа најверојатно во почетокот на VII век. Тие името Астраион или Естреон го словенизирале во Струмица. Овие случувања имаат свој одраз и на доцноантичката тврдина, каде активноста речиси целосно замира. И материјалните наоди одат во прилог на таа констатација. Имено, последните пронајдени монети им припаѓаат на емисиите на Маврикиј (582-602). По неговото владеење не се констатирани други монети сè до XI век. Ова се совпаѓа и со податоците во „Чудата на Св. Димитриј Солунски“, каде што се споменуваат масовни напади на Словените на Солун во текот на 584, а особено во 586 год. Почнувајќи од крајот на VI век, па сè до Самоиловата држава, на локалитетот Цареви Кули не се забележани никакви наоди.

Во Самоиловата држава струмичката област имала значајна улога и место. Византискиот император Василиј II (976-1025), во почетокот на XI век презел голема офанзива против Самоил. Главната битка се одиграла во струмичката област, пред Клучката Клисуре, каде што Самоил изградил одбранбен бедем (дема) во клисурата „Клеидион“ во близина на селото Клуч. Тој го преградил патот кон долината Кимва Лонг (Долго Поле) по кој Василиј II се движел од Цариград кон внатрешноста на Балканот.

Основните извори за Самоил и неговата држава, Скилица-Кедрин, соопштуваат за неуспешната опсада на Струмица од страна на еден од војсководците на Василиј II, патрицијот Давид Аријанит. Тој, по поразот на Самоил во Битката на Беласица, во текот на 1016 год. подолго време го држел градот под опсада, но не успеал да го освои. Тоа му успеало единствено со тврдините Мацукион и Термица. На крајот, клучевите од Струмица му ги предал заповедникот на Струмица - Драгомуж, некаде околу 1018 год., за што добил патрициска титула.

Со истражувањата на Цареви Кули не добивме позначајни податоци за опсадата на Струмица, што наведува на заклучок дека Самоил најверојатно ја користел доцноантичката тврдина, зајакнувајќи ја и оспособувајќи ја за одбрана. Претпоставуваме дека во тоа време, во моментот на неговото запоседнување, бранетиот простор во тврдината сè уште бил во релативно добра состојба. Нужните интервенции биле изведени од сувосид и дрво, и тоа најверојатно за затворање на одредени пробиени места - бреши, како и за зајакнување на одредени позиции на круништето. Таквата состојба на тврдината останала најверојатно сè до крајот на XI век.

Дури кон крајот на XI и почетокот на XII век се издига средновековната тврдина над Струмица, кога се појавуваат првите контури на денешните



Поглед на североисточната тераса на Цареви Кули

Цареви Кули. Тврдината била изградена со сите свои придружни елементи: Централната кула - Пирг, бедеми околу целото плато, одбранбени кули, цистерни за вода, гранариуми, објекти за живеење, коњушници, ковачници и средновековна црква. Ова најверојатно се должи на градителската активност на византиските цареви од лозата на Комнините (1081-1185 год), поттикната од опасноста на доаѓањето на Крстоносците и Норманите.

По владеењето на Манојло I Комнин (1143-1180) повторно настапиле несигурни времиња во Византиското Царство. Веројатно во периодот меѓу 1182 и 1185 год. овие подрачја настрадале од наездата на Норманите, кои токму во 1185 год. го зазеле Солун.

Следното споменување на Струмица е во времето на владеењето на Добромир Хрс (Хриз), кој најверојатно бил поставен за византиски намесник на Струмица и нејзината околина околу 1186 год. Добромир Хрс заедно со своите петстотини луѓе се одметнал од Византија околу 1194 год. Тој најпрвин ја присвоил Струмица, од каде што подоцна го преместил средиштето на своето управување во Просек. Постојат податоци дека на тврдината во Просек се вршени одредени интервенции за зајакнување, а судејќи по истражувањата најверојатно слични интервенции се случувале и тврдината Цареви Кули. Имено, на одредени позиции, како на јужниот беем и западната кула, се гледаат преправки кои најверојатно потекнуваат од тоа време.

Хрс создал моќно самостојно кнежевство кое се протегало до Пелагонија и Прилеп на запад. Ова кнежевство не потрајало долго. Во меѓусебните договори на византискиот цар Алексиј III и бугарскиот цар Калојан била договорена поделба на кнежевството на Хрс. Според византискиот хроничар Н. Хонијат, Струмица била освоена „со измама“ од страна на Византија во 1202 год., а градот Просек го добила Бугарија.

По владеењето на Хрс, чии траги се губат негде околу 1202 год., со овие простори повторно завладеала Византија. По освојувањето на Цариград од страна на крстоносците за време на IV. крстоносна војна во 1204 год., ова подрачје паднало под власт на Бугарското Царство (1204-1207). Во тоа време, на овие простори се појавил просечкиот господар Стрез (1207-1214). По овој самостоен господар со овие подрачја најпрвин завладеало Солунското Кралство, а подоцна и Епирското деспотство под Теодор Ангел.

Судејќи според фактите, по Битката кај Клокотница 1230 год. со овие краишта ќе завладее бугарската војска под Јован Асен II. Некаде околу 1246 год., оваа област била опустошена од страна на никејските војски на Јован Батац. Бугарите повторно ќе завладеат под Михаил Асен II, а по обновувањето на Византиското Царство во 1261 год. со овие простори повторно владее Византија под Палеолозите. И материјалните наоди од овој локалитет ги поткрепуваат историските податоци кои зборуваат за повторно оживување на активноста во тврдината и околу неа.

Тврдината одиграла важна улога и во српско-византиските судири кон крајот на XIII и почетокот на XIV век. Во тоа време тврдината Цареви Кули, заедно со тврдините во Просек и Мелник, ја сочинувала одбраната на комуникациите кон Солун и Серез во Византија. По освојувањата на српскиот крал Милутин, кои биле насочени кон југ, Византија била потисната до Велес. Опасноста од север ги поттикнала Византијците да го засилат системот на одбрана со цел да го спречат српското напредување кон југ.

Покрај тврдината Цареви Кули, дел од системот на одбраната биле и тврдината Просек во



Идеална реконструкција на средновековната тврдина Цареви Кули (поглед од запад)

Демир Капија на запад и Мелник на исток. Едната го штитела правецот кој водел долж долината на реката Вардар, а другата долж долината на реката Струма. Меѓу овие две значајни тврдини се наоѓала тврдината Цареви Кули, а меѓу нив тврдината во Петрич и набљудувачките кули-стражи (фруриони) во Коларово, Мокриево (Пирг) на исток, Валандово (Марково Куле) на запад, Конче на север итн.

Пред да падне во српски раце, оваа област била управувана од самостојниот феудалец, протосебастот Хреља, кој веројатно стапил во вазални односи со Србија. Според Јован Кантакузин може да се заклучи дека во градовите на Хреља се наоѓале меѓу 300 и 400 војници. Оваа област во времето на владеењето на српскиот цар Душан (1331-1355), некаде околу 1332 год., потпаднала под српска власт. По неговата смрт, со оваа област завладеале браќата Дејановиќи.

Сето ова зборува дека во средновековието Цареви Кули била значајна тврдина-кастрон, обласно средиште со урбани англомерации надвор од тврдината. Се чини дека градот Струмица во тој период бил организиран на класичен средновековен начин како комплексна утврдена населба. Тврдината се наоѓала на врвот од доминантниот рид и била од стратегиски и воен карактер, заради нејзината лоцираност на важна патна комуникација која водела од Серез кон Штип.

Тврдината била опкружена со запчесто бедемско платно засилено со кули и претставувала еден вид одбранбен и набљудувачки центар. Нејзината непристапност на врвот од ридот и опкруженоста со клисури овозможувале прилично сигурна одбрана. Овие погодности, како резултат на стратешката положба на тврдината, условувале лесна одбрана и покрај релативно скромните бедеми и кули. До неа не можело да се пријде со опсадни напади, а поради карпестата подлога било оневозможено и поткопување на бедемите. Со доволни залихи на вода и храна, таа практично била неосвоива. Ова било јасно воочено и од современите, кои зборувајќи за тврдините што не можат лесно да се освојат со отворен напад, всушност мислеле на тврдините во Струмица, Мелник, Прилеп и Просек.

Благодареејќи на истражувањата денес е познато дека средновековната тврдина темелно е обновена и просторно е проширена. На овој градителски потфат претходело темелно рушење на

доцноантичката тврдина. Во рамките на работите врз обновата голем дел од трасата на доцно-античката тврдина била напуштена. На новата траса, која само делумно се поклопува со старата, подигнат е во целина нов бедем. Бедемот е изведен со подсидување во долните партии, а над долната една патека, покрај надворешното, изведено е и внатрешно лице на сидот. Во зависност од местоположбата, висината на новиот бедем најверојатно изнесувала околу 8-9 м. Бедемот завршувал со горна една патека на која се движела стражата. Патеката била со канелиран градобран изведен запчесто со отвори за гаѓање, а над влезовите се наоѓала т.н. куртена (покриен запчест градобран). На одредени растојанија подигнати се вкупно шест одбранбени кули со квадратна основа кои го надвишуваат бедемот за околу 1-2 м. Тврдината е најдобро бранета на западниот влез, каде што е зајакната со три кули оддалечени една од друга во должина на копјомет. На оваа позиција одбраната е дополнително зајакната и со прекопување на вештачки длабок ров - *fossa*.

Во рамките на тврдината се наоѓале различни објекти од стопански и од животен карактер, пред сè, наменети за посадата на тврдината - послугата и стражата. Покрај овие објекти, овде најверојатно се наоѓале коњушници, ковачки работилници, штали, цистерни за вода, склади за жито, помошни згради... Некои од овие објекти се потпираат на бедемите, додека други се утврдени самостојно во просторот. Повеќето објекти, истражувани во периодот 2005-2010 год., претставуваат најверојатно куќи подигнати на камен темел, односно сидани со камено цокле во долните партии, додека горните катни конструкции биле изградени од дрво или од бондрук.

На крајното источно протегање се наоѓала мала придворна црква. Денес, за жал, поголемиот дел на црквата се наоѓа под куќичката на репетиторот. Се работи за остатоци од мала еднокорабна црква со припратата на северната и капела на јужната страна на црквата.

Одбранбената кула - Пирг (на француски, односно на нормански: „донжон“ - *donjon*) се наоѓа на највисоката точка од платото и е поставена врз спила. Кулата, која имала најмалку 2-3 ката, функционирала како раководен центар на одбраната, а во исто време била и дворно место на старешината на тврдината. Во нејзината внатрешност се наоѓале одаите, а во подрумските простории имало цистерна за вода со капацитет од 270 м³. Цистерната била полукружно засводена и ја опфаќала целата внатрешност на кулата. Атмосферската вода била спроведувана преку керамички цевки од покривот до цистерната. Станува збор за т.н. „цистерна на свод“, позната кај повеќе тврдини низ Балканот. Вообичаено, овие кули немале влез на приземјето, туку на катот. До влезот се доаѓало со надворешни дрвени скали или дрвен мост префрлен преку сидот, кој лесно можел да се крене во случај на опасност. Во приземјето се слегувало преку катот, од внатрешната страна. Кулата најпрвин била градена со правоаголна основа, а подоцна добива по еден остар агол на западната и на источната страна, што најверојатно било условено со развојот на артилеријата. Самата кула е со должина од 22 метри и ширина од 8 метри. Најголемата зачувана висина е 10 метри.

Одбранбената кула - Пирг е специфична и единствена од ваков тип на Балканот. Според својата издолжена шестоаголна основа единствена аналогија има со донжонот од Вишеград, средиштето на унгарските кралеви северно од Будимпешта.

Покрај самата тврдина, одбранбеното подрачје во досегашните рамки ги опфаќа најмалку и двата бедемски појаси на северната, југоисточната и источната страна.

На западната падина, неколку десетици метри под бедемското платно, се наоѓа објект наречен *црквичка*. Тој најверојатно претставува објект поврзан со првично засолнување на посадата на



Цареви Кули, поглед од западната страна

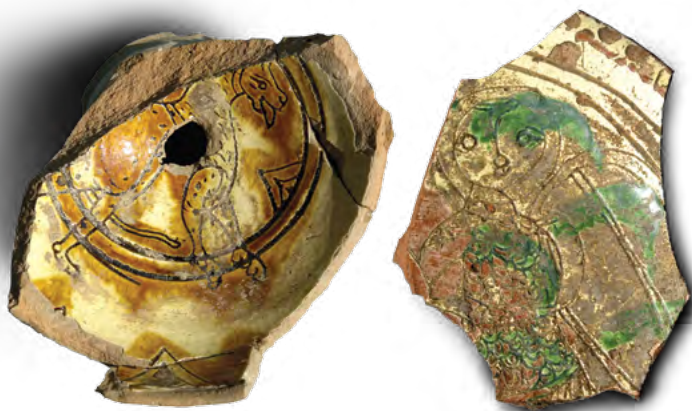
тврдината во случај да биде освоена и засега нема аналогии со објектите од другите тврдини во Македонија.

Во подножјето на Цареви Кули, во месноста Ловен Дом, се пронајдени остатоци на средновековна црква која допрва ќе се истражува. Во истото подрачје, до самиот водоводен резервоар, се наоѓаат остатоци од долната „градска“ населба. Нешто подолу, на патот кој води до Ловен Дом, се наоѓаат остатоци од одбранбен бедем кој не е истражуван. Судејќи според аналогјата со други средновековни градови, од тврдината се спуштале сидови што го прегрнувале градот во подножјето. Овие сидови, исто така, најверојатно биле засилувани со многубројни кули. Околу сидините бил распространет градот со сите свои згради, административни и јавни објекти, цркви, капели, конаци, дуќани, занаетчиски работилници и куќи. Посадата што ја штитела целата населба била во тврдината, а под неа се наоѓале куќите на градското население. Во подградието често се наоѓале куќите и дуќаните на владетелот и властелата. Судејќи според пишаните документи на аналогните тврдини во соседството, повеќето куќи биле градени од дрво. На просторот меѓу тврдината и подградието, населението од околните места се собирало за пазар, панаѓур, состаноци, религиски слави, судови итн. И во услови на мир градот бил чуван од стражи - дење и ноќе. Освен професионалните војници, градот го чувале и самите граѓани кои имале таква должност. Ваквите градови обично се заклучувале ноќе, по што никој не можел да влезе внатре.



Крстови и белегзија од локалитетот Цареви Кули (XI-XIII век)

Истражувањата покажаа дека на Цареви Кули најинтензивни се слоевите од средновековниот период и воопшто се најбогати со наоди. Речиси половина од досега откриениот движен материјал е од тој период. Наодите, главно, ги следат историските случувања. Најраните наоди се од времето на Самоиловите војни, а постепено се множат низ XII, XIII и XIV век, сè до српското владеење, односно освојувањето од страна на османлиите при крајот на XIV век. Од тој период се и мноштвото железни стрелки пронаоѓани насекаде низ тврдината, но најмногу покрај бедемите и кулите, што укажува на фактот дека тврдината најверојатно била опседнувана во различни временски епохи. За жал, наодите од друг тип оружје се сиромашни, со исклучок на неколкуте боздогани од кои еден е со бронзена глава. Овде беа пронајдени и железни копја, како и повеќе ножеви за кои не можеме да утврдиме дали биле употребувани и во војни цели. Најголемиот дел од наодите ги претставуваат остатоците на керамички садови од кои највпечатливи се трпезните глеѓосани садови од XII и XIII век. Повеќето се садови работени во техниката зграфито, често украсени со геометриски, флорални, зооморфни и антропоморфни мотиви. Посебно се интересни фрагментите на садови со претстава на свет воин и леопард, како и повеќе фрагменти на зграфито керамика од типот шамплеве (*champleve*) со фрагментирани зооморфни претстави од кои најзастапени се орелот и лавот.



Фрагменти од садови декорирани со претстава на леопард и свет воин (XII-XIII век)

И наодите на монети богато го илустрираат овој период. Засега најраните се т.н. анонимни фолеси, настанати од 976-1035 год. Најзначајно по бројот и појавата на Цареви Кули е сепак монетоковањето од времето на династијата на Комнините (1081-1185 год.) и Ангелите (1185-1203 год.). Следат латинските и бугарските имитации, некои монети на бугарските цареви од XIII век, како и монети од династијата на Палеолозите од XIII и XIV век. Интересно е да се спомене дека наодите на монети на српските кралеви е застапена единствено со неколку примероци на Милутин, Урош и Душан (1228-1346 год).

Како најзначајни наоди овде ќе ги споменеме оловниот печат со претстава на свети војни од XII-XIII век и двете остави на средновековни монети. Едната со околу 4300 бакарни трахеи од времето на втората половина на XII и првата половина на XIII век и другата на околу 82 венецијански матапани од XIII - XIV век. Претпоставуваме дека големата остава на бакарните трахеи најверојатно претставува војничка плата која останала заборавена во турбулентните времиња од времето на Стрезовото владеење со ова подрачје.

По битката кај реката Марица 1371 год., патот на Османлиите во продорот кон запад бил отворен. Тие најверојатно ја освоиле Струмица во 1382/83 год., по што таа потпаднала под Кустендилскиот санџак, најверојатно оформен 1395 год. Турската администрација градот го нарекувала Уструмџе.

По освојувањето на Струмица од страна на Османлиите положбата на тврдината значајно се изменила, зашто таа останала длабоко во територијата и немала речиси никакво одбранбено значење. Сепак, се чини дека кон крајот на XIV и почетокот на XV век таа сè уште го имала својот одбранбен карактер, за што сведочат наодите од археолошките истражувања. На одредени места низ тврдината се гледаат преправки, како оној на западното лице од западната кула. Од друга страна, на централното плато се подигнати и неколку нови објекти.

Бројни се наодите на керамика и монети од тој период. Се работи претежно за глеѓосани садови - паници, бокали итн.



Оловен печат и депо на венецијански и средновековни монети од XII- XIII век

Од тогашните документи се дознава дека во почетокот на XV век османлиите поправиле голем број тврдини, претворајќи ги во свои потпорни пунктови. Во нив сместиле гарнизони и огромен воено-административен апарат. Со тоа се потврдува фактот дека Османлиите, освен во Скопската, Кичевската и Прилепската, свои посади имале и во Струмичката тврдина.

Последните извештаи за тврдината се од XVII век. Судејќи по описот на Евлија Челеби, тврдината била одамна напуштена и веќе почнала да се руши. Дел од нејзиниот градежен материјал најверојатно е употребен при градењето на станбените објекти во Струмица. Со истражувањата установивме дека последното користење на тврдината за воени цели е од Втората светска војна, кога во завршните операции на ослободувањето на Струмица во октомври-ноември 1944 год. на краевите од платото била стационирана германската војска.

Цареви Кули се препознатлив белег на градот Струмица. Денес Струмица често е нарекувана и „Градот под Царевите Кули“. Судејќи по пишаните извори, Цареви Кули имаат значајна улога во историјата на градот, односно претставуваат негов органски и нераскинлив дел. Неодамнешните археолошки истражувања во целост го потврдија големото значење на локалитетот за историјата на градот Струмица и Р. Македонија.

Со археолошките истражувања направивме голем пробив во сфаќањето на историските и на културни прилики на оваа подрачје. Благодареејќи на истражувањата, успеавме да осветлиме еден мал дел за случувањата во минатото и да ги поставиме во оригинален историски контекст. Со нив добивме увид во социјалната и во духовна структура на населението, трговските врски со соседството, степенот на развојот на занаетчиството и развојот на воената стратегија низ вековите. Секојдневните навики, потребата за китење и смислата за убавото, исто така, се категории кои беа опсервирани во истражувањата. Со овој локалитет заокружуваме една целина во контекст на останатите археолошки локалитети во соседството и заедно со пишаните историски извори дадовме поцелосна слика на нашето минато.

Библиографија:

- Anderson-Stojanovic V., 1992,** *Stobi, The Hellenistic and Roman pottery*, University Press, Princeton.
- Антољак С., 1985,** *Средновековна Македонија*, Том 1, Скопје.
- Дероко А., 1950,** *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд.
- Живојиновиќ М., 2008,** *Струмички метох Хиландара*, Зборник радова Византолошког института XLV, Београд.
- Илјовски Р., 2003,** *Кој и кога владеел со Македонија*, Ина Комерц, Скопје.
- Извори за Българската историја*, Софија 1982.
- Манева Е., 1979,** *Неколку типови и форми на еленистичка и римска керамика од Хераклеја, Битола*.
- Манева Е., 1992,** *Средновековен накит од Македонија*, Скопје.
- Матковски А., 1991,** *Македонија во делата на странските патописци 1371-1777*, Скопје.
- Микулчиќ И., 1982.** *Скопје со околните тврдини*, Скопје.
- Микулчиќ И., 1996.** *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, Скопје.
- Микулчиќ И., 1999,** *Антички градови во Македонија*, Скопје.
- Острогорски Г., 1969,** *Историја Византије*, Београд.
- Пандевски М., Стоев Ѓ., 1969,** *Струмица и Струмичко низ историјата*, Струмица.
- Панов Б., 1984,** *Струмица и Струмичката област во средниот век (VI-VI век)*, Акта Велјуса, Филозофски факултет - Скопје..., Скопје.
- Панов Б., 1985,** *Средновековна Македонија*, том 3, Скопје.
- Панов Б., 2002,** *Струмичката епархија во доцноантичкиот и раниот среден век*, Христијанството во културата и уметноста на Струмичката епархија, Струмица.
- Папазоглу Ф., 1957,** *Македонски градови у римско доба*, Скопје.
- Поповиќ М., 2002,** *Средњовековни градови у зони српско-византијских сукоба*, Зборник 2, Нови Пазар.
- Радик Р., 1986,** *Обласни господари у Византији*, Зборник радова Византолошког института XXIV-XXV, Београд.
- Rotroff S., 1982,** *The Athenian Agora XXII Hellenistic pottery, Athenian and imported mold made bowls*. ASCA; Princeton, New Jersey.
- Рујак З., 2007,** *Праисториската населба на локалитетот Јужен рид-Цареви Кули и проблемот на преодот меѓу доцнонеолитската и ранобронзената епоха во Југоисточна Македонија*, Зборник 2, Струмица.
- Рујак З., 2008,** *Цареви Кули - на патот на предците*, општина Струмица, Струмица.
- Рујак З., 2008,** *Цареви Кули - 7000 години култура*, Струмица и Струмичко историја, култура и традиција, Струмица.
- Rujak Z., 2009,** *The water supplying system of the medieval fortress Carevi Kuli- Strumica*, Вода, живот и задоволство, Зборник на трудови, Струмица.
- Сладиќ М., 1986,** *Керамика Скордиска, Латенска керамика на Југословенском подунављу*, Универзитет у Београду, Центар за археолошка истраживања, Књига 6. Београд.
- Соколовска В., 1986,** *Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време*, Скопје
- Струмица, културно-историско наследство*, НУ Завод и музеј - Струмица, Струмица 2005.
- Heurtley W.A., 1939,** *Prehistoric Macedonia*, University Press, Cambridge.
- Чохаџијев С., 2006,** *Слатино, праисторически селишта*, Велико Трново.
- Чохаџијев С., 2007,** *Неолитни и халколитни култури в басейна на река Струма*, Велико Трново.
- Шедларов Н., Лилчиќ В., 1994,** *Кралевите на античка Македонија и нивните монети во Република Македонија*, Македонска цивилизација, Скопје.

Издавач

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот

проф. д-р Виктор Лилчиќ Адамс

Уредник

Кате Антевска

Автор

Зоран Рујак

Лектура

Александар Јорданоски

Фотографии

Веселин Ристов
Ѓорѓи Кончалиев
Борче Атанасов
Зоран Рујак

Графички дизајн

ПРИНТ ПРОЕКТ
ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Печати

ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Тираж

500



© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

